

למהות האלימות הרוחנית

סרן ברוך שפירא

על-ידי יצירת מצב של יסורים ומתח באמצעים אחרים מאשר פגיעות גופניות, כפי שניסחה זאת הוועדה לזכויות האדם (1970). תחילת דברי ימי השינוי המכוון והשיטתי של ההתנהגות, היתה בשנות החמישים של המאה העשרים, ימי הופעת המטבע הלשוני „שטיפת מוח“, שאינה אלא תרגום מילולי של הביטוי הסיני „הסי גָאו“, שהיה שגור בפייהם של מודיעים סינים לתיאור שיטות החקירה של הקומוניסטים בסין לאחר שתפסו בה את השלטון. מקורו האמיתי של המושג בנוהג בודהיסטי דווקא, שבו אדם בגיל העמידה מעתיק חייו לביתן בודד וחשוף בגנו, ושם עובר למצב של הינתקות מוחלטת מבחינה רוחנית מן הסובב. מערבולת הפולמוס סחפה בתחילה אנשי מדע ועיתונאים וכולם כאחד העשירו את שמות התופעה יותר מאשר את תוכנה. השמות כולם — החל ב„רצח הדעת“, „אונס המחשבה“ וכלה ב„המרה מחשבתית“, חקירת כפיה“ ו„שכנוע מאולץ“ — נובעים מהתחושה כי הסבל הנגרם ליחיד, אף שאיגו פועלם של סד ומלחציים אינו נופל ממכאוב גופני.

בתקופה זו של התעצמות הרעיון התמהוני על אפשרות של היות נפשו של אדם אחד, קניינו של מישהו אחר זולת בעליה האורגני — רעיון שבא לידי ביטוי במושג „שטיפת מוח“, ואשר ביטא משאת נפשם מימים ימימה של קוסמים ומכשפים על עולמם המסתורי אפוף הרוחות והשדים — התכנסה באמצע שנות החמישים הוועדה האמריקנית לקידום הפסיכיאטריה². סיבת הכינוס היתה הרצון המשותף להבהיר אחת ולתמיד לתרבות המערבית אחוזת החרדה — שניזונה עד אותה עת מפירושים ומסקנות שמקורן בדעות קדומות ובשמועה יותר

האלימות הרוחנית מאגדת בשמה שני קטבים ומסמלת מפגש בלתי אפשרי, ממש כמפגש בין חומר ורוח, שלכאורה אף הוא נראה לנו כאילו אינו קיים, ובכל זאת אנו נתקלים בו כל אימת שאנו מתבוננים באדם. האלימות הרוחנית היא פעולה שתכ- ליתה שאיפה לעיצוב מחשבתו של אדם, לשינוי מערכת עמדותיו, אמונותיו וכונותיו ולבריאה מחודשת של עולמו הפנימי באמצעות סדרות של לחצים ותביעות שכלתניות ורגשיות. האלימות הרוחנית פועלת, איפוא, במגמה מוצהרת להביא לגאולת הרוח בכל מחיר, לבד מזה של גויעת הגוף. שאלותינו הן: הניתן לחולל בצורה מכוונת ומבוקרת שינוי התנהגות? היהיה ה„מומרי“ נאמן לתוכן החדש שהוקנה לו ושהוא אמור להתנהג לפיו, או שפיו וליבו לא יהיו שווים? היש הבדל בתגובותיהם של בני תרבויות שונות — כיחידים וכקבוצות — לשינוי? הניתן להתגונן מפני שינוי ואם כן, באיזו מידה ועד כמה? אלה מקצת מהשטף האינסופי של הקושיות הצצות ועולות כמאליהן, כל אימת שחל אֶזכורה של תופעה הכורכת שינוי התנהגותי, על כל הכלול בו, עם בן- תמותה בכלל ועם בן-תרבות בפרט. הסברות המבארות והגרס- אות המנסות להתיר את הסבך, תדירותן כהשערות הדנות, דרך משל, בחורבנה המוחלט של האנושות על-ידי נשק תרמו- רעיוני או כלי-משחתית מקביל לו בהרסניותו.

אלה שמות...

במסגרת זו אין כוונתנו לחזיונות על עתיד המין האנושי בעידן בו יוכחד הרצון האישי והאדם יולעט, חדשים לבקרים, בתכנים מוכתבים. ענייננו באפשרות הממשית של „גרימת סבל נפשי

מאשר במחקר מדעי — את רזי המסתורין של אותו דימוי שטני כל יכול, בדבר כושרו של בן-תמותה לעצב את מחשבת זולתו על כל המשתמע מכך.

למסתורי הזהות

מחקרים על התמוטטות לוחמים במלחמת-העולם השנייה³ העלו כי היחיד בנוי מבחינה נפשית כפקעת בצל. גליד אחר גליד הוא חוסם דרכם של המפגעים. אליבא דגרסה זו חייבות להיאכל שכבות המגן הנוצרות את גרעין קיומנו הנפשי המאוזן כבחממה. לגבי החייל האמריקני, למשל, שכבות מגן אלה הן תמצית רעיונותיו הכלליים אודות חירויות היסוד, בתוספת תפיסותיו את נאמנותו כיחיד לקבוצת ההתייחסות שלו. הקריסה וההתמוטטות שכה מדהימה אותנו לפעמים נעוצה, איפוא, בתחושת החידלון והאי-אונים האופפים לפתע את היחיד ומנתקים אותו מסביבתו הטבעית. הפרט אינו יודע לפתע מה לעשות ומגונן על עצמו לעיתים בצורה שגויה והרת-אסון. הדבר משול ללוחם משולהב המוצא עצמו בעיצומה של סערת הקרב בודד אל מול מטוס אויב הצולל לעברו.

המטרה הקיומית — להחזיק מעמד עד יעבור זעם — אינה מושגת תמיד על-ידי ההיסתרות נוסח חפרפרת, באמתלה שאין אפשרות לעשות דבר. הפיתרון למצב אינו טמון בהפיחת החרדה ולא בהתמודדות פילוסופית עם תחושת הריפה של אפסות. הבטחת הקיום היא בביצוע תגובה מוסחת, כלומר תרגול מוקדם של היחיד בביצוע תפקידים שגרתיים שיעסיקוהו, לכאורה, הרחק ממטרתו הקיומית. תרגול זה הוא יסוד הישארותו עד יכלה האיום. אולם ראייה זו של יחיד השרוי במלחמה בלא יכולת להשיב לתוקפיו, היא במפורש חרד-צדדית. הבעיה אינה מתמצית ביכולת התגובה, אלא ביכולת הנסיגה. חובה עלינו לזכור, כי יחיד הנחשף לאלימות רוחנית, נאלץ להתגונן בסביבה שונה וזרה לו, שונה מכל שידע עד כה. הקושי הוא, איפוא, לא בהתגוננות ההופכת סבילה, אלא בנסיגה לסביבה היחידה המוכרת לו, הנראית לו אוהדת ומסוגלת להעניק לו סעד — הנסיגה אל תוך עצמו. הנסיגה אל ד' אמותיו חושפת שלב אחר שלב את עולמו הפנימי, הרהוריו ומחשבותיו. מבנים רדומים ביחיד ניעורים לפתע ללא תיאום. ההפשרה של כל מה שנלמד ונרכש עד עתה משחררת פרץ אדיר נעדר סדר ובקרה. לפתע נחשפת אותה תרכובת מסובכת, המשתנה לאיטה ונסחפת לכל עבר. האדם שנשתייר אינו אלא בשר ודם חסר זהות, נעדר יכולת ההתכוונות לעתיד, וכאן סודה של האלימות הרוחנית.

סתירת ציפיות העתיד ויצירת התחושה כי תמו הזדמנויות החיים האמיתיות — היא היסוד. תיעול היחיד לעיסוק מתמיד באילוצי ההווה האפרורי רווי הטפל — הוא ההמשך. בשלב זה מושבתת התהוות הזהות. העבר מאבד את ערכו כמידע לניבוי העתיד, וכל הקיים ביחיד מתנוון באין לו המשכיות ושימוש. מעתה, כל המתחולל אינו אלא התרוקנות והתפרקות עד להיעלמות.

מסה ומעש

הקשה בשאלות שניתן להציב בפני האלימות הרוחנית, אינה דנה בשיטה בה יש לנקוט, אלא במטרה. ההטרדה, הבידוד,

חיסול מקורות המידע ויצירת עיוותי שיפוט הם קוי יסוד מוסכמים אינטואיטיבית של ממשל האלימות הרוחנית. ממשל שמטרתו להוליד אדם חדש, מנותק מעברו ובעל זהות חדשה העולה בקנה אחד עם תוכן חדש. לפיכך, הפולמוס הוא: „עולם ישן עדי יסוד נחריבה על חורבותיו עולם חדש נבנה“, או שמא „עולם ישן עדי יסוד נחריבה מחורבותיו עולם חדש נבנה“. מטרת האלימות הרוחנית מחייבת לפתע ראייה כפולה. לידת אדם חדש אינה מליצה שדופה, כי אם מבחן מציאותי, והניסיון מורה שהדרך ליצירת יחיד היא אחת ויחידה — הדרך בה נוצר בעבר. מאן, שהמפתח הוא בהבאת היחיד לידי חולשה, רפיון וקשיי הבחנה בין מציאות לדמיון, קרי: ילד. שני דברים אלה — ההבקעה אל הזהות והשינוי — אפשריים רק אם נהפוך יחיד בוגר ועצמאי, לתלוי ונוקק לאישיות סמכותית, למבקש הדרכה והכוון. אך הדבר אפשרי רק למחצה. ניתן להוליד את היחיד במהירות די רבה בדרך חזרה אל ילדותו, אך לא בכיוון ההפוך. תהליך ההתבגרות הוא ארוך וממושך, ולעיתים אינו חדל אלא בגיל מאוחר. הילדות על שלל דפוסי מלווה אותנו בקביעות; מנגנוניה אורבים לפתחנו, מוכנים ומזומנים לתפקד בכל רגע של חולשה, עייפות או חרדה. הנסיגה היא קלה, והשאלה היא: כיצד חוזרים?

לו נמשל ה„מומר“ לחולה שהבריא, האם יהיה די במתן תרופה? האמת גלויה: איש לא יערוב לנו מה יארע עת ישוב היחיד לסביבתו הקודמת. במבנה הארגוני הקיים של חברתנו, יכול שינוי להתרחש רק לעיתים נדירות, כלומר להתרחש ולהמשיך להתקיים. הוכחה ניצחת מצויה בהתייחסותנו לאדם שחרג מנורמות מסוימות. בלא קשר לצדקת חריגתו, אנו מחייבים את הגבלת חרותו, אשפויו או בלשון אחר: הוצאתו לאלתר מן המצב בו הוא שרוי, אל תנאים אחרים ומבוקרים. כל אחד ואחד מאיתנו עלול להיקלע למצב בו התנהגות קודמת — שזכתה לחיזוקים מתאימים ולכן התפתחה בצורה בולטת — חדלה מלהשתלם. ביטול הסביבה הקודמת-הטבעית הוא תמצית הטיפול הנקוט בידי החוק, למשל, בטיפולו בעבר-יין. כך קמו והיו מוסדות הטיפול — מוסדות ההבקעה אל רשות היחיד. הנעשה במוסדות אלה אינו אלא פיתוי מתמיד לנסיגה, כלומר השבת היחיד אל אותה נקודה בה ניתן להתחיל בשיקומו, תוך ניצול מנגנוני ההתנהגות של הילדות.

המחקר המדעי המודרני מונה מספר שיטות המופעלות במוסדות ההבקעה על-מנת להשיג את המצב ההיולי של זהות מזערית. השיטות העיקריות להבטחת נסיגת היחיד מוסברות מעצם שמן: אימת מוות, בידוד, הרעבה למחצה, ניצול דחפים ונטיות מודחקות, מניעת שינה. למעשה, קשה להפריד בין שיטות אלו בצורה מוחלטת, ומטעמי מוסר לא נוסו השיטות כולן במעבדה. ברור לנו כי מטרתן אחת: „הפשרת“ היחיד מבחינה מעשית ומופשטת כאחד, וניסיון לאלצו לנטוש כל שהושג על-ידו כבוגר ולבקש מחסה במשלטי הילדות, תחום בו קיימת תלות רגשית בולטת, חקיינות ואי יכולת להבחנה מדוקדקת בין מציאות ודמיון. ניתן להביא עשרות דוגמאות למוסדות הבקעה מכל קצוי תבל, ודוגמאות רבות עוד יותר אודות המתרחש בתוכן. השאלה הניצבת בפנינו היא הניתן להעביר קו רצף אחד בין כל הנסיגות והעדויות שבידנו? התשובה מצביעה על ההיגיון האנושי, שפסע בדרך הניסוי וההטעיה, כמורם ורבים

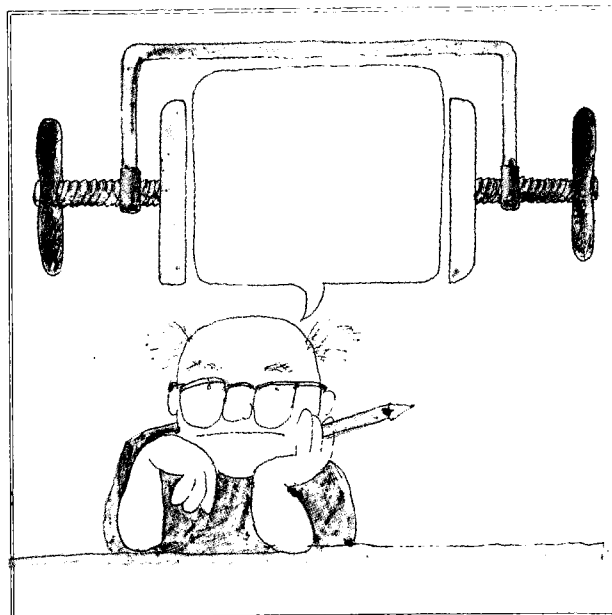
להתחיל בהודאה. משעה שהסכים לומר, "אשם אני", החל מתקדם בקצב מהיר וקלט להפליא את אשר הוקנה לו. הצלחת מחנכיו בלטה במבנה הדואליסטי, הקתולי-קומוניסטי שכווננו בו, תוך הסברת הרקע הקתולי ממשנת לבין. עדות חותכת להצלחתם באה לידי ביטוי בעמדתו של האב סימון כלפי דה-גול. "...בתחילה הייתי נגד שיבתו לשלטון ב-1958, כיוון שהייתי סבור שאינו אלא ריאקציונר. אבל מאז נודע לי שגם מוסקבה סבורה שביכולתו לנפץ את נאט"ו, הרי שגם אני תומך בו". אולם הגדרתו של האב סימון את, "ההמרה המח-שבתית" מסגירה אותו בלא כוונה: "...הדרך בה אתה מתכוונ במה שעבר עליך תלויה בראייתך וברגשותיך לגבי דעותיהם והשקפותיהם (של הקומוניסטים). אם הנך טוען שהם כוונים, הרי שכל זאת אינו אלא שטיפת מוח. אך אם הנך סבור שהם נכונים ואמיתיים, הרי שהם עוזרים לך".

מה שעבר על האב סימון היה אף מנת חלקם של אנשי דת וכמורה נוספים, דוגמת זה של האב לוקה. גם, "מומר" זה נטה במשך תקופה ארוכה לאחר שחרורו לבאר את המתרחש סביבו במינוח מרכסיסטי. הדו-שיח הבא, השאל מעדותו של האב לוקה מלמד על חלק מן הנסיונות הנעשים במרכז לחינוך מחדש לצורך הבקעת מערכי ההגנות של היחיד.

...חוקר: האם אתה מאמין שאדם צריך לשרת אחרים?
 כומר: ודאי, אני מאמין.
 חוקר: האם אתה מזדהה עם אמירת הברית החדשה: "נולדתי לשרת ולא שירתוני"?
 כומר: כמובן, ככומר, הרי זו תמצית ראייתי.
 חוקר: האם יש לך משרת אישי?
 כומר: כן, יש לי.
 חוקר: מי מציע את מיטתך ושוטף את ביתך?
 כומר: משרתי עושה זאת.
 חוקר: אם כן, הרי אתה חי בסתירה לאמונתך ובניגוד לברית החדשה, הלא כן אבי?"

המוסדות שמאחרי מסך הבמבוק נבדלים מאלה שמאחרי מסך הברזל. חלק מההבדל נעוץ בראיית המטרה, כיוון שהתהליכי-כים — שיטות האלימות הרחוקות — זהים. מקרהו של פרנסיס גארי פאווארס⁵ מוכיח זאת. טייס הביון האמריקאי שהופל בשמי ברה"מ ניצב בפני הבעיה: להתאבד או להינצל? בחירתו בחיים וצניחתו בשטח ברה"מ הובילוהו ל-109 ימי מעצר, משפט בן שלושה ימים וכ-18 חודשי מאסר עד להחזרתו לארה"ב. מקרהו של פאווארס מעניין לא רק בגלל הודאתו בבית המשפט:

"...אני יודע שביצעתי מעשה חמור... אך אבקש מבית המשפט להתחשב בעובדה שהחומר שאספתי לא הגיע ליעד, אלא נפל בידים רוסיים... אני מניח שהעם הרוסי רואה אותי כאויבו... אך ברצוני לציין כי מעולם לא הרגשתי יחס של איבה כלפי העם הרוסי, ואני מצטער בכל ליבי על מה שעשיתי ומביע חרטה עמוקה... אני מבין עתה הרבה יותר... למדתי להכיר את העם הרוסי... אני מצטער על שלקחתי חלק בשליחות זו... מיותר אף לומר שהייתי מתנהג אחרת לו ניתן לי לחזור ולחיות מחדש את בחירתי... בזמנו הרגשתי מאושר כשזכיתי בתפקיד בשירותי הביון... הייתי מרוצה ביותר מן העובדה שאטוס עבור שכן גבוה... מה קורה למעשה? טייס מהימן ונבחר מוקיע עצמו כשכיר-חרב תאב בצע, ולא רואה עצמו כחייל המגן על ארצו על-ידי איסוף מידע. מקרהו מעניין, כיוון שעם שובו לארה"ב הוא אינו מסוגל לשהות עוד במחיצת אשתו, בני ביתו — עברו.

של כל השיטות כולן. במסגרת זו נעסוק בשני טיפוסים עקרוניים למוסדות ההבקעה ולתהליכי האלימות הרוחנית: המרכז לחינוך מחדש — הפועל נגד יחיד-מנותק, ומחנה השבוים — הפועל נגד יחיד-השרוי בחלק מסביבתו הטבעית, המקורית. אין לנו עניין ביחידים כנושאי זהות מסוימת, בין של נחקרים ובין של חוקרים. עיסוקנו בסדרת קרבות (החקירה) שיוזם מרכז אחד (החוקר) במגמה המוצהרת לקעקע חומותיו של הצד שכנגד (הנחקר). בטרם נדון בתהליך, מן הראוי לשטוח בקצרה עדות אופיינית למתרחש בטיפוס הראשון מבין מוסדות ההבקעה.

המרכז לחינוך מחדש

דוגמא מפורסמת להוכחת הצלחתם של תהליכי המרכז לחינוך מחדש שהפעילו הקומוניסטים בסין לאחר תפיסת השלטון על-ידם, היא זו אודות האב סימון⁴. ארבע שנים לאחר שחרורו עדיין ראה את העולם בעיניים ש"הומרו". האב סימון, כומר ישועי ששהה כמיסיונר בסין בשנות הארבעים והחמישים, נלקח למרכז לחינוך מחדש, ונידון לפי אמת המידה הסינית האומרת כי בני אדם שגדלו בחברה לא קומוניסטית טעונים עמדות ואמונות, "בורגניות" מוטעות, ועליהם להתחנך מחדש לפני שיטלו חלק פעיל כשנים בחברתם החדשה. גם לאחר שחרורו ושיבתו לאירופה, נהג האב סימון לתקוף את חברי מסדרו על גישתם העוינת לקומוניזם, בהגדירו את תקופת מעצרו כאחת היפות בחייו. יחסם העוין של הסינים בתקופת מעצרו, נומק על-ידו ככורח הנסיבות. הוא ידע לטעון כי הפעלת חסך שינה כלפיו היתה כורח הנסיבות, שכן התנגד מאוד לעצם שמיעת נימוקיהם והם נאלצו לפרוץ את הדרך בכל מחיר. למעשה, נודע כי האב סימון היה נמרץ ביותר בהתנהגותו וחיבב את, "מחנכיו" לנוקשות יתרה; "מחנכיו" נהגו לירוק בפניו ולבוזתו, ורק אחרי מאמצים נתגלתה נקודת התורפה שלו: פחדו העז להיות מוצא להורג ביריה. מאותו רגע עבר מהתנגדות קיצונית לקבלה מוחלטת וכניעה. במקום כליאתו שהה עם חבר נוסף ממסדרו, שלימד אותו כיצד

עדות אשתו⁶ מלמדת כי בעלה הפך לאדם אחר. לא עוד אדם מעודן, נעים הליכות ובעל חוש הומור, כי אם אסיר מורעב המנבל פיו, מחרף ומגדף תוך הצהרות שבכלא הסובייטי טוב יותר מאשר במערב. מקרה זה הוא עדות לתהליך מזורז ומואץ של אלימות רוחנית. בעדותו לשלטונות ארה"ב הוא סיפר:

...טענתי שאני אזרח בשירות הצבא, טייס ולא מרגל... אך הם רצו לשכנעני כי אני חייל, מבשר ראשית הפלישה... היחס אלי היה טוב... הבנתי שהם מכירים בחשיבותי... המטירו עלי שאלות אינספור... הייתי עייף ולא יכולתי לישון... מכל מקום ידעתי שצפוי לי דבר אחד — במוקדם או במאוחר יחסלוני... גמרתי אומר לספר להם את האמת בהגבלות מסוימות; לא היה טעם להסתיר דברים שלבטח ידועים... זכרתי עצתו של קצין בבסיסי שנהג לומר: ספר להם הכל, כי בלאו הכי יוציאו זאת ממך... חוקרי היו בעלי מקצוע... מהבעת פניהם לא יכולתי ללמוד אם אמנם האמינו לי... ככל שנמשכה חקירתני, עייפתי יותר והיה עלי להזהר כפליים בלשוני... התברר לי כי הקושי הגדול ביותר כשאתה משקר הוא לזכור את השקרים של עצמך... לבקשתי להיפגש עם נציג הצלב האדום ענו בשלילה... הימים הפכו לשגרה... מעולם לא פגשתי אסיר אחר ומערכת רמזורים נסובבת במסדרונות הכלא הבטיחה שלא תהינה פגישות מקריות... בעת העדתי היו מחפשים בחדרי... החקיר רות נמשכו מדי יום ביומו, אולם בדרך כלל, חזרו השאלות על עצמן במגמה לתפוס אותי... בנוסח המוכר מרוב העלילות הבלשיות, היה אחד מחוקרי מאיים ונוקשה והשני אדיב ומתחנף... למרות שהבינותי את השיטה התחלתי לשנוא את הנוקשה..."

מובן שניתן להצביע על הבדלים בולטים בין שיטות סין וברה"מ, אולם מעבר להבדל החיצוני, התהליך במסגרתו מופעלת האלימות הרוחנית אינו שונה. מוסדות ההבקעה הם מסחטה מתמדת, כאשר התהליך המתרחש בין כתליהם ניתן לתיאור כמסע בן תריסר שלבים במסת הפרט:

1. תקיפת הזהות. הנוהל המוקדם הוא, "קריעת המסווה" וחשיפת הזהות, "האמיתית". עיקר המתקפה היא על רקע רגשי, תוך השפלה ופגיעה בכל הקשור בזהות הקודמת. לתצם של הסוהרים כה עז והתנכלותם לכל פרט מעברו של קורבנם היא כה חריפה, עד כי היחיד — המנותק מן המקור לזהותו וממשאביה — מתערער ונכון לאמר כל מה שיבקשוהו ולהיות כל מה שיאמרו לו. הצבת היחיד במצב נסיגתי גורמת לו לחוש ביתר שאת את היותו משולל עוצמה, כוח ועצמיות שאיפיינו את הווייתו כבוגר. זהו תוצר של מאבק פנימי עז בין הילד-חיה המתפתח לבין האדם-הבוגר הנכחד. מאבק זה כנגד הנסיגה וההשפלה לובש גם נסיונות נואשים להיצמד אל הזהות המתקפת וצעד זה גורר הגברת התוקפנות וההתנכלות כלפיה. אין מדובר בתוקפנות גופנית או שימוש גס בכוח. המדובר בתוקפנות מרוסנת כלפי האוטונומיה האישית, למשל קשירת הידיים מאחורי הגב ויצירת מצב של תלות מתמדת והשפלה. החתירה הכללית מתחת לזהות היא היוצרת קורבן, הצמא תדיר" ומוכן לקבל ולקלוט.

2. נטיעת תחושת האשם ומיסודה. האסיר מוצא עצמו בסביבה, "שאינה שוגה", המתמידה בהוקעתו ובהאשמתו. בשורת האשמה אינה רק קיומית-עובדתית ("אתה אשם"), אלא גם תובענית מבחינה נפשית ("עליך ללמוד להרגיש אשם"). בהודאות הכוזבות המוקדמות לובש האסיר אט אט

את גלימת החוטה. עם התקדמות התהליך, לומד היחיד לדעת שהאשם שבו ולא אי-הצדק של מחנכיו הוא הגורם לו לסבול, כל זאת אף-על-פי שטרם למד לדעת את ממדי פשעו. בשלב זה מהווה תחושת האשם מעין אוסף רגשות איבה ותרעומת, אשר במצב טבעי היו עשויים לשמש בהחלט כמקור לעמידה ואילו החנקתם מפנה מקום לרגשות גואים בדבר העונש הראוי. 3. הבגידה העצמית. לתהליך הבגידה העצמית מטרה מעשית ביותר: לקדם ולהאיץ את עליית תחושת האשם לעבר נקודת השבירה המבוקשת. מכאן התביעה המתמדת להוקעת חברים, לגינוי חוג הידידים והמכרים ולהאשמת הקרובים. הבגידה שבמצב טבעי היתה בגידה בסביבה, הופכת עתה — בהעדר היוון חוזר — לבגידה בעצמך, בכל היקר לך. לתהליך זה של חילול עקרונות העבר יש משמעות קיומית, מעין ביטוי הכושר האנושי להמשיך ולהתקיים. המתרחש באמת אינו רק הבגידה, כי אם העליה המתמדת ברמת המעורבות של הפרט עם שוביו. קשר זה של בגידה מוליך אל הנקודה ממנה אין ליחיד חזרה.

4. נקודת השבירה: קונפליקט כללי ופחד בסיסי. האירוע כולו בשלב זה ניתן לדרמטיזציה מעניינת: לקחנו אדם משגרת חייו והעברנו אותו לאשפוז עם פושעים בלתי שפויים, שם הוא מוקע בעוון פשע מוזעזע ובלתי ברור, עליו יידרש להתוודות ובביצועו יצטרך להודות. במצב זה מתפקדת כלפי היחיד סביבה נוקשה. סביבה זו מפרשת כל טענה לחפות, כתופעת לוואי אופיינית למצב. הדילמה של היחיד מוליכה אותו למצב של התנכרות סותרת. בנקודה זו, בה היחיד מבקש הקלה בכל מחיר ואף נושא נפשו למוות, מתרחשת ההתמוטטות. קרבנות, "חלשים" נתפסים לכוונות התאבדות הלוכשות במציאות פני הרעבה עצמית וחבלה גופנית בתקוה להביא את הסבל אל קיצו. הרוב שוקע בתעתועים ודמיונות בנוסח בעלי פסיכוזות, אך כל אלה הם נסיונות היחיד כאורג-גיוס לגונן על עצמו מפני הסכנה הנתפסת על-ידו כאיום לקיומו.

5. הקלה, נוחות והזדמנות. המופע הבלתי צפוי של חביבות ונועם המתרחש בדיוק בנקודת השבירה, ממחיש ליחיד את התנפצות המצב חסר-הרגש שהתקיים בינו לבין סביבתו. לפתע קיימת יכולת להשיג מידה מסוימת של הרמוניה עם העולם החיצוני. "הקלה" זו אין פירושה שהסביבה ויתרה על דרישותיה, אלא ההקלה היא בעוצמת הלחצים כשמיקודם נותר בעינו. ההקלה מלווה ביד מנחה ומכוונת ומאפשרת ליחיד להסתגל וללמוד את הנדרש ממנו. יש והקלה מושגת על-ידי שימוש הדרגתי בחוקר, "רע" וחוקר, "טוב" ויש שאמצעי פשוט כהצעת ספל תה וסיגריות מסמלים את הכל. ההקלה מספקת גירוי חזק לגבי מהות ה, ארץ המובטחת". לאדם שהיה שרוי עדי-כה בפחד מפני הכחדת קיומו, מוצעת לפתע שלווה וחיבה עם מתכון לזהות החדשה הרצויה. ההכחדה נותרת בחזקת איום, אך לקורבן יש אפשרות סבירה להימנעות. היחיד נעשה לפתע בעל הנעה הדוחפת אותו לסייע לחולשים על גופו להשיג את מבוקשם — שליטה על רוחו. הקורבן הופך לשותף אסיר תודה במאבק להמרטו האישית.

6. כפיית ההודאה. ההודאה היא המפתח להמשך הקיום — זו בשורת הסביבה. ההודאות הראשונות הן פראיות, יש למעשה ציות ונכונות להלך הרחק מעבר לעבירות הנדר-

בני אדם המבינים איש את רעהו, ומתחשבים זה בזה. היחיד חש כי אינו פועל באורח מדומה, ונדמה לו שהחופש הניתן לו רב ביותר; מה עוד ששוביו מתחילים להראות נכונות לקבלו כמות שהוא, עם חלק מחולשותיו. זאת, שעה שהמרתו טרם נשלמה.

10. ההודאה הסופית — הסיכום. באוירה זו של הרמוניה, מוכן היחיד להגיש תמצית של מה שהוא עתה ומה שהוא היה. שלב זה הוא משמעותי, אפילו שההודאה חיוורת וצנועה לנוכח שלל ההודאות המוקדמות וההוקעות העצמיות. סדרת ההודאות כולה אינה מקרית. התחושה הכללית של המודה היא כי הוא פוסע בכיוון הנכון, בדרך אל „האמת“. בתחילה באה ההודאה ה„פראית“, ולאחריה השיבה לאירועים אמיתיים מנקודת ראות מעוותת ולבסוף ההודאה הקצרה, התמציתית והמפליה. ההודאות משתנות מהיות בלתי מבוקרת עד לפרשנות שקולה ואחראית של החיים הקודמים. ככל שהיחיד עסוק יותר בהודאה, כך רבה המידה בה הוא נכרך אחר מילותיו. שלבי ההודאה אינם אלא תהליך ארוך של התאמת היחיד לשוביו. ההודאה מחייבת דרישות ותגובות, הסתגלות, פשרה, עבודת צוות, וכמובן: מבוכה מתמדת. הגרסה הסופית היא תמיד תפיסתו האישית של היחיד המונחה.

11. התחיה. לקראת תום התהליך מאפשרים ליחיד לשוב באורח מבוקר אל עברו. השיבה אל העבר כרוכה בתפקיד: היחיד שהומר נדרש לשכנע את זולתו בצדקת דרכו החדשה. השינוי הכללי הוא חזק ונוצרו תמורות ביחסו של האדם לסובב. אף שלא חוסלו כל שורשי עברו, הרי גישתו למתרחש והאופן בו ינתח את הסובב עוצבו מחדש. הצורה בה הוא תופס את המציאות אורגנה על-ידי הזדהותו עם שוביו וגילוי אושר באמונתו החדשה ובעובדה שנפקחו עיניו.

12. השחרור: ההעברה ומצב ביניים. שחרורו של פלוני ממוסדות ההבקעה והעברתו לעולם ה„ישן“ ממנו בא, אינה גואלת את היחיד מכל יסוריו. עם שובו הוא מגלה לפתע שכל שהוקנה לו ואשר בזכותו השיג יתרונות, הוא חסר תועלת ונעדר תכלית. הביטחון אותו ידע בשלבים האחרונים של חינוכו מחדש נעלם כלא היה. היחיד חש מרומה על-ידי שני הצדדים. הוא נמלא לפתע געגועים לתקופת שלילת חירותו שהיתה, יחסית, קלה ופשוטה. פעם נוספת עליו לעבור שינוי זהות ואף שניתן לו לשוב אל תפקידיו הישנים ועיסוקיו מקדמת דנא, חל דבר-מה שאינו קשור בתפקיד, אלא בשלמותו הפנימית, בבטחונו העצמי ובשוויונו הנפשי. היחיד נאלץ לנהל מאבק אכזרי חסר תועלת על כושרו להאמין ולבטוח, ממש כשם שעבר במסגרת חינוכו מחדש, והפעם לבדו.

מחנות השבויים

הספרות הענפה העוסקת בקורות שבויי מלחמה אמריקאים אינה מזכירה את השם המפורש: „שטיפת מוח“. שלטונות הצבא הקפידו להצהיר כי לא חלו שינויים מרחיקי לכת באישיות השבויים ובאופיים, המצדיקים שימוש בשם זה. בעקבות החזרת שבויי המלחמה האמריקאים מקוריאה, פרץ גל מיסטי של חרדות שהעלה מינוח חדש: אינדוקטרינציה כפויה. על מונח זה ידעו לספר כי פירושו ניצול גקודות תורפה באופיו של היחיד על-מנת להשיג שיתוף פעולה מירבי. זיקתנו לתקופת מלחמת קוריאה בתולדות מחנות השבויים, יסודה

שות. כפיית ההודאה אינה שיטתית, אלא היא פועלם של אירועים נמשכים, כאשר חלק ניכר של האנרגיה המושקעת בתהליך, מקורה בקורבן עצמו. הדחף הכפייתי להודות מבקש אחר תוכן חדש במקום זה שאינו. הדמיונות האישיים של הקורבן חייבים לפעול ללא הרף תוך קשר עם דרישות הסובב. 7. תיעול והכוונת האשם. לאחר כפיית ההודאה מוכן היחיד ללמוד נוסחה מדויקת יותר לביטוי הכללי של רגש האשמה והחרטה. התהליך כולו מתעל רגשות בלתי ברורים של אשם, אל מערכת פרנואידי, פסבדו-לוגית. היחיד לומד להכיר בעדויות שונות לפעילותו העבריינית כשהתכלית אינה בהוקעת מה שעשה, אלא מה שהוא היה. ליחיד בנסיבות הסובבות אין כל קושי לדמות עצמו כקושר.

8. החינוך מחדש: ההרמוניה הלוגית. החינוך מחדש הוא מנת חלקו של כל יחיד מרגע שנשללה חירותו. למעשה, מתחיל התהליך בשלב החמישי — שלב ההקלה. היחיד נוכח כי עליו להרחיב את מסע ההוקעה העצמית ולראות את עברו כסדרת פעולות זדון, רשע ושחיתות לא רק ביחס לרשות, אלא גם ביחס לרעיונותיו שלו. בשלב זה נמצא היחיד בשלב החרף ביותר של ההמרה המחשבתית; הוא מתנסה בחוויית אשמה ובושה התוקפת את שלמותו הפנימית יותר מאי-פעם בעבר; הוא זוכה לעימות עם מגבלותיו האנושיות. החינוך מחדש ממחיש ללא הרף את החיוב והשלילה שבתוך זהותו של היחיד. נדרשות חזרות אין קץ והדבר משול במידה מסוימת לטיפול פסיכולוגי קפדני המחייב את המטופל לניתוח מתמיד של סיבות פגמיו, עד שהוא מרגיש וחושב במו-נחים ביקורתיים על עצמו. לידת האדם החדש מלווה בהצהרות נמשכות על מותו של האדם הקודם על כל השלילה שבו.

9. התקדמות והרמוניה. הזהות החדשה דורשת „מוון רגשי“ לשם צמיחתה. צורך זה מתמלא שעה שהיחיד חש בניצני ההרמוניה שלו עם הכניעה שאינה זרה לו עוד. רמת הסתגלות חדשה מושגת והיחיד שואב סיפוק מפתרון בעיותיו (המוכתבות); מאינטימיות הקבוצה בעבודה, בחיים ובסבל. יחס הסביבה אינו עוד כבין בעלי תפקידים, כי אם מפגש של

בעובדה שבמסמכים על השבים מן השבי לא צוינה הפעלת אלימות גופנית או שימוש בכוח למטרות אינדוקטרינציה. שלטונות הצבא האמריקני מוסרים על פעילות השובים ב- שלושה תחומים: שינון וחזרה; הצקה והטרדה; התשה. עדות אופיינית למתרחש היא הדוגמא הבאה⁷:

...באחת מכיתות השינון אירע אחד מחבריה טען כלפי מדריכו: לפי דבריך דרום-קוריאה היא התוקפן. אם כך, הרי שהדבר עומד בסתירה למציאות המלמדת כי בתום היום הראשון לקרבות עמדו כוחות צפון-קוריאה בשערי סיאול, 40 ק"מ בעומק הדרום... המדריך השתולל מכעס ופרץ בחרפות וגידופים, תוך התרסה כלפי הטוען: הנך שוטה, יהיר ורברבן. הרי אין בכיתה אף אחד החולק על כך שדרום-קוריאה תקפה ראשונה. אתה היחיד הסבור בדמיונך אחרת... השואל היה קשה-עורף. כשחזר שוב על טיעונו, הקים המדריך את הכיתה כולה על רגליה עד שאותו רברבן, טיפש ויהיר יחזור בו. תוך כדי העמידה המתמשכת החלה התמרמרות כללית כלפי השואל והוא נאלץ לסגת ולהודות בטעותו... בכך לא נסתיימה הפרשה. למחרת היום נדרש קשה-עורף לחבר מאמר ביקורתי על התנהגותו באותו אירוע, להתנצל בפני הכיתה והמדריך ולהקריא מאמרו בפומבי. תהליך ההלקאה העצמית הלך וגבר, ובשיאו נדרש אותו קשה-עורף לבקר את הסוטים מבין חבריו בכיתה. היחסים בין חברי הכיתה נטרדו ונערכו והגיעו למצב של תוהו ובוהו רווי חשדות.

הצלחתם המיידית של השובים הסינים היתה מרשימה, אם כי טווחי השפעתה נמצאו קצרים. ממצאים הראו שרבים משבויי קוריאה סייעו לשוביהם, כלומר כל שבוי חמישי סיפק, "הודאה" פומבית לתעמולת האויב. מבין אנשי חיל-האוויר נמצאו כ-40% שכתבו הודאות על ביצוע, "פשעים נגד האומה הקוריאנית על-ידי לוחמה בקטריאולוגיה, זיהום מקורות מים ופגיעה בישובים אזרחיים", הודאות שניתן היה לנצלן לתעמולה. הנתון המעניין, המעמיד בצל את כל הממצאים היה שמבין 4,500 השבויים ביכרו 21 להישאר בסין, ובתוך 10 שנים נוספות שבו 15 מהם לארה"ב. מחקרים נוספים הראו כי רק אחוזים מעטים (5%) הראו קבלה משמעותית של ערכי האידאולוגיה הקומוניסטית.

בטרם נמשיך בהערכה, מן הדין להאיר מעט יותר את המתרחש במוסד הבקעה נוסף זה מגקודת מבטה של האלימות הרוחנית. אנו מאבחנים בכירור ארבעה שלבים באירועי מחנות השבויים:

1. מלחמת הקיום. התנאים הראשונים הם קושי חומרי וגופני עצום. בני תרבות עוברים למצב של מלחמת הכל בכל, מלחמת קיום. בתחילה חל צמצום מרחב המחיה עד כדי יריבות על מזון ומאבק למילויים של צרכים בסיסיים. בשעה שאין מתקיימות הנורמות על-פיהן חונך האדם ולפיהן גדל, כשהוא למד כי במצבו החדש אין התנהגותו הקודמת נושאת שכל, או אז מתחוללת התמורה: "אדם לאדם זאב". אולם מאחורי הנסיגה אל ה"מצב הטבעי" מסתתרת מגמה ברורה הנושאת את הבשורה, כי שיתוף פעולה או רצון ללמוד את האמת עשוי לחולל תמורה במצב, ביחס ובתנאים. סביר להניח כי בכל קבוצה של בני אדם מצויים אי-אלו קשיים, פסיכו-פטים, פסיכוסים ואחרים, המנסים לנצל כל מצב בעבור הסיכוי לרווח אישי, ולכן לא תיפול בשורת הסביבה על אוזן אטומה. יוצא, איפוא, שבעת מאבק ה"מאוזנים" בשרידי ערכיהם, קופצים מן העגלה כל אלה שהוחזקו בה עד עתה בזכות חוקים

ותקנות של החברה (הקודמת). השלטת מלחמת הקיום פירושה חורבן לכל שהוקנה. השכר ועונש המופעלים הם פשוטים בתכלית, ולא מערכי חיוק מורכבים ומסובכים. די לך בהפסקת הטרדות ובתוספת שעות שינה, כדי לתגמל במצב הטבעי של מלחמת הכל בכל. העוברים ראשונה את המחסום משמשים להפגנת שיפור היחס וללימוד כללי ההיגיונות בחיים.

2. אי אמון וחשדות. בלחמת אדם להמשך קיומו אין לך די. גם ב"מצב הטבעי" של מלחמת הכל בכל, יש בכוחה של אימת הכליה לאחד אנשים בתקווה ליותר במאבק משותף. מחנה השבויים נערך לקדם סכנה זו. יחד עם ליבוי מלחמת הקיום נערך מסע לשבירת יחסי האנוש. המפתח לכך הוא בבקרת תהליכי התקשורת הבינ-אישית. מערכת האזנה וציתות מתמיד מאפשרים לשובים לדעת את הנעשה, כך שניתן להם לטעת בקלות רבה את הרושם של יודע-כל. מכאן לא רחוקה הדרך להנחת היחיד כי הוא מוקף מלשינים ומשתפי-פעולה. אורת חשדות ואי-אמון, אי היכולת ליצור רגש כן וההרגשה כי הוא נבגד ונעזב — כל אלה חוברים כנגד היחיד הממשיך לגונן על ערכיו ועקרונותיו הקודמים.

3. בקרה פעילה של התקשורת. להבדיל מבקרה סבילה של התקשורת, בקרה האופיינית לשלב נטיעת החשדות, קיימת גם בקרה פעילה. בחינת המתחולל במחנות השבויים הראתה כי במקביל להפעלת מגמות ההרס העצמי, הקפידו השובים לקיים את שגרת החיים, כמובן באורח הנראה להם. דברים אלה אמורים בניהול כולל, בפעילויות ותעסוקת פנאי, בהוצאת עלון, בחלוקת דואר נכנס, בהקפדה על כתיבת דואר יוצא, וכיוצא ב. מחנה שבויים, להבדיל לעיתים מהמרכז לחינוך מחדש, בחר לא אחת לשמר את דפוסי התקשורת הקיימים בקבוצה ואפילו המשיך לתפעלם, על-מנת שלא יתנוונו. מחנה השבויים שמר את דפוסי התקשורת אגב ביצוע מספר תיקוני כיוון בזרימת המידע, תוך עידוד תוכן רצוי: מידע לשובים בכיוון אחד ומידע מן השובים בכיוון השני, ומניעת מידע לא רצוי. מצב זה הוליד לעיוות השיפוט, לחוסר אמון ולחשד בכל מידע, החל בחומר כתוב וכלה בסביבה האנושית.

4. נפילתו ועלייתו של הפרט. שלושת השלבים שהוצגו מתייחסים לאלימות הרוחנית המופעלת כלפי הקבוצה כישות. אולם, אל לנו לשכוח שקבוצה היא אוסף של יחידים והמתקפה על הזהות, כמתואר בתהליכי המרכז לחינוך מחדש, היא אף מנת חלקו של היחיד במחנה השבויים. אולם, כאשר מתבוננים על המתרחש מזווית נוספת, לְמִדֵּים על צביון מעט שונה. שיטת המעצר הבודד לא היתה נוהל אופייני במחנות השבויים, כי אם נחלתם של מעטים. את השבויים לא ניסו לשבור באמצעות תקירות מתישות. במחנה השבויים הטיפוסי נהגו השובים לצאת לשיחת-טיוול עם השבוי ולדון דיון חברי בכל מיני נושאים. המפתיע הוא, שהדגש אינו על תוכן השיחה, שבשלב זה היא מגששת וכללית, אלא בתגמולים המוצעים: סיגריות, ממתיקים וכו'. נמצא, כי פניית-אגב זו היא בעלת כוח משיכה עצום. מסתבר כי שוויין של ההטבות המוצעות לשבוי הוא אפסי, והתהליך המתרחש הוא התניה פשוטה: התחלת האזנה לשובים. הפרט, הנופל קורבן לפיתויים זעירים אלה, אינו מסוגל להסביר את כניעתו הראשונית על-ידי הפיתויים הללו. יוצא, איפוא, שמסקנתו הבלתי מנמעת תהא: "אין ספק שהשינוי בעמדתי ובדעותי, אינו תוצר

הסתבר כי בקבוצה זו רבו בעלי הנטיה לפרישות ולא מעורבות חברתית בכלל. ממצא זה משמעותי ביותר לנוכח ההבדלים המייחדים אותם ממשפטי הפעולה ומהמתנגדים. מסתבר שב-קרב המתנגדים ומשפטי הפעולה כאחד מצויים הרבה יותר משכילים, שאפתניים ובעלי יוזמות מאשר בקבוצת הביניים. כיוון שהמעורבות היא כוח חיותה של האלימות הרוחנית, ובהעדרה תכה האלימות הרוחנית בחלל ריק, הרי שעלינו להפנות את מבטנו לעבר המגלים מעורבות. ההבחנה שלנו בין חסינים לנכונים, תבוא לידי ביטוי בשימוש במונחים כגון: מרדנות לעומת שמרנות; מסירות לערכי היחיד כנגד כניעה סמכותית לבעיות השעה; צורך ראשוני לכבוד עצמי מול צורך בסיסי להיות מקובל ואהוד.

סיכום

הגישה המהפכנית בתחום של „מה קורה למי ומדוע?“ היא של החוקר האמריקני מק-גווייר¹⁰. לדעתו יש להפריד בין מחקר העמידות לבין מחקר השינוי. מסקנה זו ביחד עם ידיעת העובדה כי יחידים נפלו וקמו בפני האלימות הרוחנית ללא קשר עם מידת משכלם ו/או השכלתם, מלמדת שלא האינו-טליגנציה ולא מערכת החינוך הקיימת הן שהפכו פרטים לחסינים יותר ועמידים יותר. השאלה: „האמנם ניתן לחנך לעמידה בפני האלימות הרוחנית?“ נענית רק מתוך: „מה קורה למי ומדוע?“ ככלל, סביר להניח שבכל התרחשות בה נחשף היחיד למופעי האלימות הרוחנית, מוטלת עליו בראש וראשונה החובה להתבונן תוך שיקול-דעת וקור-רוח בטיעוני הנגד ולשפוטם בהכרה מלאה שיתכן שהם טובים, אלא שעבורו אין הם תואמים. מעבר לחובה זו ולבניית מערכת חינוך חופשית ומשופעת במידע, אין לנו כל אפשרות לתרופת-פלא כנגד מופעי האלימות הרוחנית, לכך אולי מן העובדה שכמוה כרעה חולפת, כחולי שאדם הלוקה בו אינו בחזקת נגוע במחלה ממארת, וכל העובר עליו הוא בן-חלוף.

מראי מקומות

1. Hunter, E. *Brainwashing in Red China*, New York, Vanguard, 1951.
2. Group for the Advancement of Psychiatry, *Methods of Forceful Indoctrination: Observations & Interviews*, New York, GAI Publ., July, 1957 (No. 4).
3. Segal, H. E. *Initial Psychiatric Findings of Recently Repatriated POW*. American Journal of Psychiatry, 1954, III pp. 358—363.
4. Lifton, R. J. *Thought Reform and the Psychology of Totalism*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books — Pelikan, 1967.
5. Powers, F. G. *Operation Overflight*, New York. Holt, Reinhart & Winston, 1970.
6. Wise, D. & Ross, T. B. *The U-2 Affair*, New York. Random House, 1962.
7. Kinkeart, E. *Why They Collaborated*, London, Longmans, 1959.
8. אריקסון, א. ילדות וחברה. (פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן). תל-אביב: ספרית פועלים, תשל"ו (1976).
9. קאמי, א. האדם המורד. תל-אביב: עמ-עובד, תשל"א (1970).
10. Mc Guire, W. J. *Inducing Resistance to Persuasion*, Advan. Exp. Soc. Psychol., 1964 I, pp. 191—229.

של חופן דברי מתיקה, אלא ללא ספק היה דבר-מה הגיוני במה ששמעתי ולכן הסכמתי. אולם, התנהגויות של שיתוף פעולה זכו גם להסברים רציונליים נוספים והנמקות מתקבלות על הדעת. השובים איפשרו פתחון-פה בעזרת רעיונותיהם וסיפקו תירוץ להגדרת המתרחש באופן שימנע הסתבכות (לקצין, למשל, יעצו: „תוכל לאמר שעמדנו להוציא להורג את מחלקתך!“), כלומר תנאי השביה הופכים את הפרט מודע לפתע ל„טוב הלב“ של השובה. לפתע פתאום סביר ביותר לומר כצידוק לשיתוף פעולה: „עדיף שמשפחתי תדע שאני חי מאשר תשתגע מרוב דאגה וחרדה... מה כבר מסוגל להזיק לארה"ב הגדולה שידור תעמולה קטנטן שלי...“.

מה קורה למי ומדוע?

ניתן לנסח שאלה זו בלשון אחרת: מי האדם היכול לאלימות הרוחנית? התשובה מחייבת הצגת תנאים להפעלת האלימות הרוחנית. אריקסון⁸ (1969) במאמרו „על צמיחת המשבר באישיות הבריאה“ מבהיר כי הבושה, הספק והאשם הם ההפכים הטבעיים לעצמאות, לריבונות ולעירנות של היחיד. הכוחות ההרסניים של הבושה והאשם הם מנתצי אמונת היחיד בעצמו, בערכו ובכושר השיפוט שלו. המצוד אחר רגש האשם ותיעולו תוך בקרת התקשורת וניתוק היחיד מעברו, הם יסוד חשוב. להבהרת הניתוח ניעזר באלבר קאמי המלמד בספרו „האדם המורד“⁹ על קיומה של מלכות הזמן. באלימות הרוחנית אנו שוללים, למעשה, כל אמת יציבה. תוך התקפה כוללנית על הפרט, עלינו להרחיק עד שלילת הצורה הנמוכה ביותר של האמת: ההיסטוריה האישית, עברו של האדם. במילותיו של קאמי: „מיגורה של מלכות הזמן היא מפלת האדם, כלומר מחיקת העבר הרחוק והתאמת העבר הקרוב באורח שיטתי“.

מחקרי השבויים העלו כי בקרב אוכלוסיה זו קיימים ארבעה טיפוסים מרכזיים המסוגלים להתנגד, כלומר ארבע הנמקות המשרתות או מחזקות את המחזיקים מעמד, ואלה הם: האטומים — הנמצאים בקונפליקט עז עם הסמכות; האידיאליסטים — המעונים, המזדהים בצורה קיצונית עם אידיאולוגיה לא קומוניסטית; החרדים — החוששים מפני נטייתם החזקה להסכים ועוברים להתנגדות קיצונית; המנהיגים — המורגלים במגע עם סמכות והם בעלי כושר שיפוט טוב ורמת בטחונם גבוהה. לעומתם, קיימים טיפוסים הנגררים לשיתוף פעולה והנמקותיהם בשמם: הנרפים — אלה שאינם מסוגלים להתמודד עם הסמכות או לסבול כל סוג שהוא של יסורים; הקרייריסטים — המונעים אך ורק על-ידי תגמולים מיידיים. המולכים שולל — הרואים בשיתוף הפעולה אסטרטגיה יעילה להחזקת מעמד עד יעבור זעם; האינטלקטואלים המשוועמים — אנשי הרוח הסקרניים המגלים עניין בספרות המוגשת להם; נמוכי הסטטוס — אלה שהמצב הנוכחי מתגמל אותם במידה רבה יותר מאשר החברה והתרבות ממנה באו; האוהדים — בעלי נטיה מוקדמת וגישה אוהדת.

מחקרים נוספים שבדקו את שובי המלחמה חשפו ממצא מעניין לגבי קבוצת הביניים, כלומר אותם חיילים אשר לא שיתפו פעולה. אחד גיסא, אך לא התנגדו באורח פעיל מאידך גיסא.